

<https://doi.org/10.34142/23129387.2023.69.04>

УДК: 159.99

ORCID 0009-0001-6933-2316

СУБ'ЄКТИВНИЙ КОНТРОЛЬ У СТРУКТУРІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Дмитро В. Сафіян

аспірант кафедри загальної психології,

*Державний вищий навчальний заклад «Донбаський
державний педагогічний університет», Україна*

E-mail: 7234117@gmail.com

Внесок авторів

А – дизайн дослідження; **В** – збір даних; **С** – статистичний
аналіз; **Д** – підготовка рукопису; **Е** – збір коштів.

Актуальність дослідження. Проблема опису структури та закономірностей суб'єктивного контролю у структурі особистісно-професійного становлення судового експерта набуває значної актуальності та високої значущості в умовах модернізації змісту та методів підготовки сучасних фахівців із судово-експертної діяльності.

Мета дослідження. Встановити та описати основні психологічні особливості суб'єктивного контролю фахівця із судово-експертної діяльності та належним чином здійснити їх наукову психологічну інтерпретацію. Здійснити апробацію ефективності запропонованої програми оптимізації рівня суб'єктивного контролю судових експертів.

Методи дослідження. В якості методів дослідження нами використовувалися теоретичні та емпіричні методи (психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної статистики (аналіз ступеня статистичної достовірності середніх значень основних емпіричних показників із використанням критерію t-Ст'юдента)). Також використана діагностична методика «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК), яка діагностує локалізацію контролю над значимими подіями в житті людини. Експериментальною базою дослідження стало Донецьке регіональне відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу

емпіричної виборки увійшли судові експерти різних напрямків фахової діяльності, з різним досвідом професійної активності, кількістю 26 осіб та віком від 30 до 58 років.

Результати дослідження. Фахівці із судово-експертної діяльності експерти у процесі професійної діяльності схильні вбачати свою внутрішню відповідальність за окремі аспекти свого життя, а саме особисті досягнення, сімейні відносини, професійну успішність, натомість причиною власного стану здоров'я та життєвих невдач вважають сторонні фактори. Впроваджена програма оптимізації рівня суб'єктного контролю судового експерта в процесі професійної діяльності, що реалізується протягом одного року та містить інформаційний блок, самодіагностичний блок, блок співставлення та розробки стратегії, блок рефлексії, основними формами її реалізації є семінари та тренінгова робота.

Висновки. Теоретичним шляхом встановлено, що особистісно-професійне функціонування судового експерта являє індивідуально обумовлений та суспільно детермінований, активний та інтегративний, складний та розгалужений процес особистісно-психологічної та соціально-професійної реалізації, кінцевим результатом якого є можливість ефективно прогнозувати, контролювати та регулювати власне «Я-професійне». Апробація запропонованої програми оптимізації свідчить про її високу ефективність в галузі загальної оптимізації рівня суб'єктивного контролю судових експертів.

Ключові слова: судовий експерт, суб'єкт, особистісно-професійне становлення, суб'єктивний контроль, закономірність, рівень, структура, показник.

Subjective control in the structure of the personal and professional development of the forensic expert

Dmytro V. Safiyan

¹ABCDE – Postgraduate Student of General Psychology
Department,

State Higher Educational Establishment «Donbass State
Pedagogical University», Dnipro, Ukraine

E-mail: 7234117@gmail.com

Authors' Contribution: A – Study design; B – Data collection; C – Statistical analysis; D – Manuscript Preparation; E – Funds Collection.

Relevance of the study. *The problem of describing the structure and regularities of subjective control in the structure of the personal and professional formation of a judicial expert acquires considerable relevance and high significance in the conditions of modernization of the content and methods of training modern specialists in judicial expert activity.*

The Aim of the study. *To establish and describe the main psychological features of the subjective control of a judicial expert and properly carry out their scientific psychological interpretation. To test the effectiveness of the proposed program for optimizing the level of subjective control of judicial experts.*

Research methods. *As research methods, we used theoretical and empirical methods (psychological-diagnostic examination, methods of mathematical and statistical statistics (analysis of the degree of statistical reliability of the average values of the main empirical indicators using the t-Student criteria)). The diagnostic technique «Level of Subjective Control» (LSC), which diagnoses the localization of control over significant events in a person's life, was also used. The experimental base of the research was the Donetsk regional branch (in the city of Poltava) of the National Research Center «Institute of Judicial Expertises named after Zasl. Professor M. S. Bokarius». The empirical sample included judicial experts from various areas of professional activity, with different experience of professional activity, numbering 26 people and aged from 30 to 58 years.*

Research results. *In the course of their professional activity, experts in the field of judicial expertise tend to see their internal responsibility for certain aspects of their lives, namely personal achievements, family relationships, professional success, instead, they consider extraneous factors to be the cause of their own state of health and life failures. The program for optimizing the level of subject control of a judicial expert in the process of professional activity has been implemented, which is implemented within one year and contains an information block, a self-diagnostic block, a comparison and strategy development block, a reflection block, the main forms of its implementation are seminars and training work.*

Conclusions. *Theoretically, it was established that the personal and professional functioning of a judicial expert is an individually conditioned and socially determined, active and integrative, complex and extensive*

process of personal-psychological and socio-professional realization, the final result of which is the ability to effectively forecast, control and regulate one's own «I-professional». Approbation of the proposed optimization program testifies to its high efficiency in the field of general optimization of the level of subjective control of judicial experts.

Keywords: *judicial expert, subject, personal and professional formation, subjective control, regularity, level, structure, indicator.*

Вступ. Питання особливостей професійного функціонування судового експерта у системі вітчизняного судочинства, як і інших сферах професійної юридичної діяльності, без сумніву відноситься до найбільш глибоких та маловивчених питань у галузі психолого-юридичної теорії та практики. Це обумовлено тим, що сучасна судово-експертна діяльність як новітня сучасна галузь професійної юридичної діяльності ґрунтується на чисельних нормативних та методичних документах протокольного характеру, що регламентують її існування, обов'язки та права судового експерта, проте значний час залишається практично нерозкритим на науковому психологічному рівні питання особистісно-професійного функціонування самого судового експерта, особливо у аспектах суб'єктивного контролю, що вагомим чином обумовлює професійну специфіку діяльності фахівця судової експертизи, його подальшу професійну успішність та запобігає соціально-психологічному та професійному вигоранню судового експерта. Отже, вищенаведені міркування обумовлюють актуальність нашого дослідження та вибір його теми.

Аналізуючи адміністративно-правовий статус судово-експертних установ України, В. В. Контимирова пропонує розглядати їх в якості суб'єктів взаємодії визначеної адміністративно-правовими нормами сукупності повноважень, завдань, функцій, прав та обов'язків, професійної відповідальності, а також відповідних державних законодавчих гарантій, які реалізуються з огляду на особливості структурно-організаційної побудови відповідних установ, відображаючи специфічне юридичне становище судово-експертних установ

України, їх функції та роль у процесі взаємодії у ході забезпечення ефективної судово-експертної діяльності (Контимирова, 2020).

А. В. Остропілець визначає судово-експертну діяльність у якості регламентованої законодавством діяльності судово-експертних установ і професійних судових експертів у їх складі, що у сукупності уособлює собою цілісну систему процесуальних та організаційних дій, пов'язаних із проведенням судово-експертних досліджень. Під змістом судово-експертної діяльності дослідниця пропонує розуміти спеціально організований та законодавчо унормований процес організації і проведення незалежної, кваліфікованої та об'єктивної судової експертизи, забезпечення діяльності судово-експертних установ та їх структурних підрозділів за різними напрямками судово-експертної діяльності, а також кадрове, науково-методичне та інформаційне забезпечення діяльності співробітників – професійних судових експертів (Остропілець, 2020).

На думку Г. О. Стрілець, професійна діяльність судового експерта являє собою врегульовану законодавством професійну діяльність у складі судово-експертних установ, що спрямована на організацію та реалізацію незалежних судових експертиз шляхом правових, організаційних (ініціатива експерта, який може вийти за межі завдань, поставлених йому слідчим або судом; профілактичні можливості, що реалізуються на підставі експертної прогностики) та психологічних особливостей діяльності судових експертів (суспільно-психологічна атмосфера, яка обумовлена цікавістю до результатів діяльності експерта з боку інших суб'єктів кримінального та цивільного судочинства; негативний емоційний вплив об'єктів дослідження; співвідношення особистісно-професійної індивідуальності та колегіальності професійної спільноти, бо працюючи в складі професійного об'єднання (науково-дослідні інститути, судових експертиз, судово-експертні центри, їх філії та структурні підрозділи), експерт має свою конкретну професійну мету, якої він досягає, докладаючи власних зусиль та приймаючи нетривіальні рішення) (Стрілець, 2009).

С. Г. Гаспарян констатує, що кваліфікаційними та особистісними вимогами до майбутніх судових експертів є: знання нормативно-правових актів в галузі судово-експертної та науково-експертної діяльності, власних професійних прав та обов'язків; володіння методиками і спеціальним знаннями з проведення судово-експертних дій із відповідного напрямку досліджень; особисті якості та здібності: логічне мислення, спостережливість, увага, відповідальність, емоційна стійкість; знання професійної етики судового експерта; дотримання присяги судового експерта (Гаспарян, 2019).

При побудові психологічної моделі судового експерта, В. М. Джавадов відносить до його соціальних якостей моральні якості, установку на професійну експертну діяльність, високу суспільну мотивацію до роботи в судово-експертних організаціях, потребу у праці і задоволення цієї потреби експертною діяльністю, можливість зреалізуватися саме у такій діяльності, потреба виконувати роботу великої суспільної значущості, бажання сприяти реалізації правосуддя, наявність розвиненого почуття особистої відповідальності за свою діяльність взагалі і за виконання кожного із конкретних завдань, правосвідомість, що являє собою сферу суспільної, групової й індивідуальної свідомості, яка відбиває дійсність у формі юридичних знань, оцінне ставлення до права і практики його застосування, правових установок і ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значимих ситуаціях. Одним з найбільш складних структурних елементів структури судово-експертної діяльності виступає програма діяльності судового експерта, що містить організаційну, конструктивну, комунікативну, пізнавальну, творчу, оцінну, засвідчувальну та виховну складову (Джавадов, 2005).

Зазначимо, що особистісно-професійне функціонування судового експерта являє для нас індивідуально обумовлений та суспільно детермінований, активний та інтегративний, такий, що глибоко та розгорнуто відображається у свідомості, процес особистісно-психологічної та соціально-професійної реалізації та самореалізації, органічною частиною якого є значна

професійна активність, а кінцевим результатом виступає можливість ефективно прогнозувати, контролювати та регулювати власне «Я-професійне».

З огляду на таке теоретичне положення, в якості структурних компонент особистісно-професійного функціонування судового експерта, в межах нашого дослідження, починають виступати психічні якості контролю та регуляції суб'єктивно значимих подій життя та професійної діяльності судового експерта, які можуть бути концептуалізовані у якості феномена суб'єктивного контролю та його психологічних похідних, а саме тих психічних характеристиках фахівця судової експертизи, що втілюють на об'єктивному рівні результат їх усвідомлення, оцінки та самооцінки, співвіднесення їх суб'єктом із імперативним регламентом професійної діяльності, тобто рівні моніторингу та контролю, антиципації процесів власного життя та професійної активності, рівнів їх прояву тощо.

Методи дослідження. В якості методів дослідження нами використовується аналіз та синтез психологічної та юридичної літератури з теми дослідження, психолого-діагностичне обстеження, методи математико-статистичної обробки матеріалу (кількісний та якісний аналіз отриманих в ході експерименту даних, процедура аналізу ступеня статистичної достовірності середніх значень основних емпіричних показників із використанням критерію t -Ст'юдента). З психолого-діагностичною метою нами використана діагностична методика «Рівень суб'єктивного контролю» (РСК), яка дозволяє виявити локалізацію контролю над значимими подіями в житті людини.

В основі цього методики лежить розрізнення двох локусів контролю – інтернального (людина інтерпретує значні події, як результат власної діяльності, вважає, що вони залежать насамперед від її особистісних якостей та є закономірними наслідками її власної діяльності) та екстернального (всі події, як відбуваються, є результатом дій зовнішніх сил, людина переконана, що її успіхи і невдачі залежать насамперед від зовнішніх обставин). Методика представлена шкалами загальної

інтернальності (Із), інтернальності в області досягнень (Ід), інтернальності в області невдач (Ін), інтернальності в області сімейних відносин (Іс), інтернальності в області навчальної діяльності (Інд), шкала інтернальності відносно здоров'я та хвороби (Ізд).

Експериментальною базою нашого дослідження стало Донецьке відділення (у м. Полтава) Національного наукового центру «Інститут судових експертиз імені Засл. Професора М. С. Бокаріуса». До складу емпіричної виборки увійшли судові експерти різних напрямків фахової діяльності та різної статі, з різним досвідом професійної активності, кількістю 26 осіб та віком від 30 до 58 років.

Результати дослідження. Згідно з розробленою процедурою емпіричного дослідження, судових експертів випадковим чином було розподілено на контрольну та експериментальну групи кількістю по 13 осіб кожна. Респонденти як контрольних, так і експериментальних груп працювали за наявним галузевим законодавчим та нормативним забезпеченням та стандартизованими методами і методиками проведення експертних досліджень за окремими видами експертної діяльності. Отже, дані що отримані в ході застосування психодіагностичної методики для представників контрольної та експериментальної груп до експерименту, ми використовуємо лише як певну індикатор однорідності утворених груп та точку відліку і мірило для опису і порівняння із результатами, що будуть отримані на подальших етапах емпіричного дослідження.

Для судових експертів, що увійшли до складу експериментальної групи, була спеціально розроблена програма оптимізації рівня суб'єктного контролю судового експерта в процесі професійної діяльності, що реалізується протягом одного року. В цій програмі можна умовно виділити інформаційний блок, самодіагностичний блок, блок співставлення та блок розробки стратегії, блок рефлексії, які знаходяться у постійній взаємодії в процесі реалізації даної програми. Основними формами реалізації даної програми були

семінари та тренінгова робота з експертами у позаробочий час. Докладний зміст та розгорнута специфіка впровадження як програми в цілому, так і окремих її складових нами буде в подальшому представлено окремо.

Згідно із запропонованою процедурою емпіричного дослідження, нами буде виконане співставлення середніх значень виділених показників суб'єктивного контролю для представників контрольної групи та експериментальної групи до експерименту. Це дасть нам змогу отримати відомості про особливості суб'єктивного контролю судового експерта та однорідність сформованої експериментальної виборки стосовно рівня суб'єктивного контролю респондентів.

Нижче, у Таблиці 1, нами представлені дані аналізу статистично достовірних відмінностей між середніми значеннями показників суб'єктивного контролю судових експертів контрольних та експериментальних груп до експерименту.

Таблиця 1
Значення показників суб'єктивного контролю судових експертів
(контрольна та експериментальна групи до експерименту)

Компоненти суб'єктивного контролю	Значення показників суб'єктивного контролю (у балах)		Значення t-критерію
	контрольна група до експерименту	експериментальна група до експерименту	
1. Загальна інтернальність	0,58	0,58	0,00
2. Інтернальність в області досягнень	3,71	3,49	0,32
3. Інтернальність в області невдач	-1,96	-1,62	-0,50
4. Інтернальність в області сімейних відносин	2,15	2,30	-0,34
5. Інтернальність в області виробничої діяльності	0,94	1,00	-0,13
6. Інтернальність відносно здоров'я та	-0,24	-0,22	-0,07

хвороб			
--------	--	--	--

Виходячи з результатів, що містяться у таблиці 1, можемо стверджувати, що нами не виявлено статистично достовірних відмінностей між середніми значеннями показників РСК для судових експертів контрольної та експериментальної груп до експерименту. При цьому, показники середніх значень рівня суб'єктивного контролю, в тому числі і для його інтегрального показника, знаходяться ближче до інтернального полюса, це може означати, що судові експерти у звичайних умовах професійної діяльності схильні вбачати свою внутрішню відповідальність за такі аспекти свого життя, як особисті досягнення, сімейні відносини, виробнича діяльність; натомість причиною власного стану здоров'я та життєвих невдач вбачають переважно сторонні фактори.

Відповідно до процедури емпіричного дослідження, нами буде виконане співставлення середніх значень виділених показників суб'єктивного контролю для представників контрольної групи до експерименту та після нього. Це дасть нам змогу отримати відомості про особливості розвитку суб'єктивного контролю судового експерта у звичайних умовах професійної діяльності.

Таблиця 2

Значення показників суб'єктивного контролю судових експертів
(контрольна група до експерименту та після нього)

Показники РСК	Значення показників РСК (у балах)		Значення t-критерію
	контрольна група до експерименту	контрольна група після експерименту	
1.Загальна інтернальність	0,58	0,52	0,10
2.Інтернальність в області досягнень	3,49	3,71	-0,32
3.Інтернальність в області невдач	-1,62	-1,96	0,50
4.Інтернальність в області сімейних відносин	2,30	2,15	0,34

5.Інтернальність в області виробничої діяльності	1,00	0,94	0,13
6.Інтернальність відносно здоров'я та хвороб	-0,22	-0,24	0,07

Виходячи з даних, що наведені у Таблиці 2, можемо стверджувати, що нами не зафіксовано статистично достовірних відмінностей між середніми значеннями компонент РСК у судових експертів контрольної групи до експерименту та після нього. Більше того, показники середніх значень компонент РСК практично не змінилися. Можна стверджувати, що за період проведення емпіричного дослідження, як і очікувалось, для представників контрольної групи, які і надалі перебували у звичайних для судового експерта умовах професійної діяльності, показники середніх значень рівня суб'єктивного контролю, в тому числі і для його інтегрального показника, продовжили знаходитися ближче до інтернального полюса, це може означати, що судові експерти у звичайних умовах професійної діяльності схильні вбачати свою внутрішню відповідальність за такі аспекти свого життя, як особисті досягнення, сімейні відносини, виробнича діяльність; натомість причиною власного стану здоров'я та життєвих невдач вбачають переважно сторонні фактори.

Згідно розробленої процедури емпіричного дослідження, нами буде виконане співставлення середніх значень виділених показників суб'єктивного контролю для судових експертів – представників експериментальної групи до експерименту та після нього. Це дасть нам змогу отримати відомості про ефективність запропонованої нами програми розвитку оптимізації рівня суб'єктивного контролю судового експерта.

Таблиця 3

Значення показників суб'єктивного контролю судового експерта (експериментальна група до експерименту та після нього)

Показник РСК	Значення показників РСК (у балах)		Значення t-критерію
	експериментальна	експериментальна	

	група до експерименту	група після експерименту	
1. Загальна інтернальність	0,58	2,45	-3,99**
2. Інтернальність в області досягнень	3,71	3,26	0,65
3. Інтернальність в області невдач	-1,96	-1,73	-0,35
4. Інтернальність в області сімейних відносин	2,15	2,50	-0,81
5. Інтернальність в області виробничої діяльності	0,94	1,49	-1,46
6. Інтернальність відносно здоров'я та хвороб	-0,24	-0,18	-0,21

(позначкою ** нами відмічені значення t-критерію для $p < 0,01$)

Як можна бачити з Таблиці 3, нами зафіксована статистично достовірна відмінність в бік збільшення після експерименту середнього значення показника інтегрального показника рівня суб'єктивного контролю судового експерта – показникам його загальної інтернальності до експерименту та після нього ($t=3,99$ при $p \leq 0,01$). Констатуємо, що решта показників рівня суб'єктивного контролю, а саме інтернальності в області невдач, інтернальності в області сімейних відносин, інтернальності в області виробничої діяльності, інтернальності відносно здоров'я та хвороб теж зазнають певного зростання, проте ця закономірність не набуває характеру статистично достовірної. При цьому, значення показника інтернальності в області досягнень зазнає спадання середнього значення на статистично недостовірному рівні. Полюсна орієнтація переважно в бік інтернальності для показників РСК судових експертів у складі експериментальної групи за період орієнтація у якісному аспекті не змінилася, відбувся лише приріст рівня інтернальності, а враховуючи однорідність виборки за показниками РСК до експерименту, відсутність будь якої динаміки для судових експертів зі складу контрольної групи на протязі емпіричного дослідження, можемо стверджувати що

констатовані закономірності динаміки показників РСК у кількісному аспекті є наслідком впровадження запропонованої програми оптимізації РСК судових експертів.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати зокрема наступне: 1) шляхом теоретичного аналізу встановлено, що особистісно-професійне функціонування судового експерта являє індивідуально обумовлений та суспільно детермінований, активний та інтегративний процес особистісно-психологічної та соціально-професійної реалізації, органічною частиною якого є значна професійна активність, а кінцевим результатом виступає сформована внутрішньо та зовнішньо особистісна можливість ефективно прогнозувати, контролювати та регулювати власне «Я-професійне»; 2) судові експерти у звичайних умовах професійної діяльності схильні вбачати свою внутрішню відповідальність за такі аспекти свого життя, як особисті досягнення, сімейні відносини, виробнича діяльність; натомість причиною власного стану здоров'я та життєвих невдач вбачають переважно сторонні фактори; 3) була запропонована програма оптимізації рівня суб'єктного контролю судового експерта в процесі професійної діяльності, що реалізується протягом одного року, яка містить інформаційний, самодіагностичний блок, блок співставлення та розробки стратегії, блок рефлексії, а основними формами реалізації даної програми були семінари та тренінгова робота; 4) в результаті апробації даної програми було встановлено, що відбувся приріст рівня інтернальності, що враховуючи однорідність виборки за показниками РСК до експерименту, відсутність будь якої динаміки для контрольної групи на протязі експерименту, дозволяє робити висновки про ефективність запропонованої програми оптимізації рівня суб'єктивного контролю; 5) можемо прогнозувати наявність теоретичних та методичних передумов для подальшої систематизованої та цілеспрямованої оптимізаційної роботи, спрямованої на підвищення ефективності професійного функціонування судового експерта та підвищення рівня

психологічного комфорту в процесі його особистісно-професійного становлення.

Література:

Гаспарян С. Г. (2019) Адміністративно-правові засади кадрового забезпечення

судово-експертних установ України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 20 с.

Джавадов Ф. М. (2000) Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. К., 2000. 30 с.

Контимирова В. В. (2020) Адміністративно-правове забезпечення взаємодії між судово-експертними установами України : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків. 20 с.

Остропілець А. В. (2020) Адміністративно-правове забезпечення діяльності судово-експертних установ України: дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Харків. 187 с.

Стрілець Г. О. (2009) Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 19 с.

Оригінальний рукопис отриманий 18 вересня 2023 року

Стаття прийнята до друку 21 вересня 2023 року